

УДК [323.21:316.344.8](477)

Стогова О.В.
ДВНЗ «Українська академія
банківської справи НБУ»

ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМА САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА ОРІЄНТАЦІЙ

У статті розглядається проблема ідентичності громадян сучасної України. Автор аналізує соціальну ідентичність, чинники її формування, громадянську ідентичність як складову соціальної. Досліджується політична ідентичність як проблема самовизначення. Робиться висновок про необхідність провадження державою цілеспрямованої політики з формування національно-державної ідентичності, яка має базуватися на традиційних цінностях та засвоювати раціоналізм «західного» типу ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, соціальна ідентичність, політична ідентичність, самовизначення.

Стогова О.В.

ИДЕНТИЧНОСТЬ ГРАЖДАН УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМА САМООПРЕДЕЛЕНИЯ И ОРИЕНТАЦИЙ

В статье рассматривается проблема идентичности граждан современной Украины. Автор анализирует социальную идентичность, факторы ее формирования, гражданскую идентичность как составляющую социальной. Исследуется политическая идентичность как проблема самоопределения. Сделан вывод о необходимости проведения государственной целенаправленной политики по формированию национально-государственной идентичности, которая должна основываться на традиционных ценностях и усваивать рационализм «западного» типа идентичности.

Ключевые слова: идентичность, социальная идентичность, политическая идентичность, самоопределение.

Stogova O.V.

IDENTITY OF CITIZENS OF UKRAINE: PROBLEM OF SELF-DETERMINATION AND ORIENTATIONS

The problem of identity of citizens of modern Ukraine is examined in the article. An author analyses a social identity, factors of its forming, civil identity as the constituent of social. A political identity as problem of self-determination is investigated. Drawn conclusion about the necessity of realization of purposeful politics the state on forming of national-state identity that must be based on traditional values and master rationalism of "western" type of identity.

Key words: identity, social identity, political identity, self-determination.

Весь період існування незалежної держави в Україні актуальною залишається проблема ідентичності громадян. Адже вектор розвитку всіх спільнот, які є суб'єктами суспільних відносин визначається колективною ідентичністю їхніх членів – комплексом уявлень, що створюють солідарну мотивацію індивідуальної і групової поведінки. Сукупність уявлень людини про своє місце у суспільстві, тих цінностей і моделей поведінки, які стверджуються як основа співвіднесення себе з культурно значущими орієнтирами і рольовими функціями у публічній сфері, з соціальними інститутами і відносинами, формує соціальну ідентичність. Важливими референтними групами

соціальної самоідентифікації є соціальна група, етнос, держава, країна, цивілізація. Широкий вибір потенційно значущих для сучасної людини систем орієнтирів, пов'язаних із розвитком інформаційного суспільства, визначає складність соціальної ідентичності, актуалізуючи час від часу різні її складові. Особливо проблематичною для України є політична ідентичність, оскільки вона визначає курс зовнішньополітичної орієнтації держави – питання надзвичайно болюче, яке неодноразово спричиняло кризові ситуації як у парламенті, так і в українському суспільстві.

Проблема ідентичності досліджувалася багатьма вченими – представниками різних соціально-гуманітарних наук. Закордонні дослідники здебільшого вивчали феномен ідентичності у руслі психології та соціальної антропології. Значний внесок у дослідження ідентичності зробили З. Фрейд, Е. Еріксон, К. Юнг, А. Ватерман, Дж. Колеман, Е. Дюркгейм, Ф. Барт, Г. Кон, М. Мід, Е. Сміт, С. Страйкер, Г. Теджфел, Дж. Тернер, М. Барретт.

З другої половини 80-х років ХХ ст. підвищується зацікавленість вчених із різних країн до проблеми колективної ідентичності. З 90-х років з'являються відповідні наукові дослідження в Україні та Росії, публікуються статті, видаються монографії, проводяться наукові конференції, круглі столи й семінари. Вчені Російської Федерації приділяють цій проблемі особливу увагу, за останні роки О. Малинова[1], І. Семененко[2,5], В. Лапкін, В. Пантін [2], С. Перегудов[3], Г. Вайнштейн [4] здійснили ряд фундаментальних досліджень з цієї проблематики. В Україні проблему ідентичності досліджують Т. Воропаєва [6], М. Шульга, Л. Нагорна [7], О. Картунов, М. Обушний, Ю. Римаренко, І. Кресіна [8]. Але проведені теоретико-емпіричні дослідження не вичерпали дану проблематику.

У зв'язку з цим перед сучасними науковцями постає завдання поглибленого вивчення процесів становлення і розвитку колективної ідентичності українців. Теоретичний аналіз різних концептуальних підходів до вивчення ідентифікаційної проблематики показує, що ідентичність є результатом процесу ідентифікації, яка найчастіше розглядається як процес уподібнення, ототожнення себе (або своєї референтної групи) з кимось або чимось. Процес соціальної ідентифікації відіграє основну роль у формуванні мотивації діяльності людей, в об'єднанні їхніх зусиль для вирішення суспільно значущих задач. Таким чином, соціальна ідентичність є важливим чинником суспільного розвитку. У випадку деградації соціальної ідентичності, розпочинається криза будь-якого соціального утворення, громадської організації, політичної партії чи держави[2, с.41]. Послаблення соціальних зв'язків у сучасному суспільстві, дегуманізація публічної сфери і її відчуження від людини, стає зворотнім боком засвоєння людиною технічних досягнень. Як наслідок розмивається громадянська складова ідентичності, яка визначає мотивацію розвитку національної спільноти в умовах демократії і є основою політичного самовизначення індивіда. Політична ідентичність утверджується у процесі співвіднесення особи з політичними інститутами. Ідейно-політичні уподобання, що зумовлюють партійні симпатії, електоральний вибір та інші форми політичної поведінки, пов'язують індивідуальну і групову політичну ідентичності. Цей зв'язок дозволяє зберегти наступність інституційних основ політичної системи і має підтримуватися державою за допомогою цілеспрямованої політики.

Істотні зміни у соціальній ідентичності та її складових є наслідком економічних, політичних і культурних змін, у той час вони і самі можуть приводити до суспільних трансформацій. Так, поступове утвердження у масовій свідомості громадян східноєвропейських країн ліберальних цінностей, що відбувалося протягом 1960-80 років, підготувало «оксамитове» повалення радянського режиму і утвердження демократичних засад національної державності. Разом із тим, сучасні процеси глобалізації призводять до розмивання національно-державної ідентичності, що, у свою чергу, впливає на розвиток окремих країн і регіонів. Стала основою національно-державного рівня ідентифікації

підміняють поширені символи, які породжує спільний, глобальний простір інформації і комунікації.

Загострення національних почуттів та активізація націоналістичних рухів у розвинених країнах є відповіддю на виклики глобалізму, що претендує на уніфікацію та втрату ідентичності. У буденному житті потреба національної окремішності стверджується за допомогою конкретних етнокультурних символів (національна мова, народний костюм, національні свята). Своє право на утвердження відповідних зовнішніх символів ідентичності активно, і навіть агресивно, відстоюють представники інокультурної і автохтонної меншості. Такий солідаризм виключає чужинців, але закріплює ресурси своєї спільноти. За вказаним сценарієм в Україні себе позиціонують кримські татари, угорці, румуни.

На нашу думку, справедливим є погляд за яким соціальні моделі ідентичності – територіальна, регіональна, конфесійна, гендерна, вікова, етнічна – набувають у сучасному суспільстві політичного характеру. У такому випадку не можна не погодитися із канадським філософом Ч. Тейлором, який стверджує, що сучасна ідентичність (будь-який тип) – є політичною за своєю сутністю, оскільки потребує не лише універсального визнання, але, насамперед, визнання тих груп, які були маргінальними і по відношенню до яких раніше застосовувалася дискримінація.

Традиції стають важливим джерелом колективної ідентичності у мультикультурному світі. Апеляція до традиціоналізму є інструментом політичної мобілізації громадян поза партійним спектром. Масова міграція створила умови для парадоксального існування у межах однієї політичної системи різних цивілізаційних спільнот. Поняття «мультикультурне громадянство» відрізняє політичні і неполітичні уподобання громадян, їх загальнокультурну і громадянську ідентичність. Поширення практики подвійного громадянства легітимізує множинну ідентичність. Схоже, що ця тенденція буде зростати у майбутньому і стимулюватиме появу нових моделей політичного устрою. Найбільш актуальним здається конструювання надцивілізаційних інтеграційних моделей, оскільки саме вони будуть більш затребувані політичною практикою у найближчому майбутньому.

Процес, який з класичних підходів нації-держави сприймається як розмивання національної ідентичності, можна розглядати і як формування нових ідентифікаційних орієнтирів. Під впливом глобалізації активізуються намагання окремих регіонів реалізувати свою культурну самобутність, причому регіони із незавершеною модернізацією паралельно із традиційною національною моделлю самоідентифікації, обирають і універсалістську. Більшість розвинених країн демонструють елементи «імперативної демократії» [2, с.42], що передбачає цілеспрямовані зусилля держави з конструювання такого типу національної ідентичності, де громадянська складова поступово витісняється державницькою. Такий сценарій є популярним у перехідних суспільствах, що швидко модернізуються. Класичним прикладом є Сінгапур, де за сорок років створена нова політична нація на базі трьох народів, чотирьох мов та багатьох релігій.

Криза ідентичності стає нормою сучасного світу. Об'єктом ідентифікації все частіше стає «всесвітнє громадянство» [2, 44], де в основі лежать норми, правила і принципи глобального ринку. Альтернативним об'єктом є національна ідентичність, орієнтована на образ національної держави. Спроби сучасних держав боротися за збереження загального для всієї нації культурного простору наштовхуються на спротив двох різноспрямованих векторів: культурного глобалізму, який уніфікує ідентифікаційні зразки та розмивання національної солідарності під тиском особливих прагнень етнічних, релігійних, мовних та інших субкультурних спільнот.

Радикальні перетворення традиційних структур і принципів самоідентифікації має привести до зміни ідентичності всього суспільства. Але ця зміна полягає насамперед у здатності ідентичності стати не просто багатоскладовою, але й забезпечити неконфліктне співіснування процесів модернізації, глобалізації та збереження основ культурної ідентичності.

Країни, які проходили шлях наздоганяючої модернізації, швидко переживали радикальні зміни орієнтирів ідентичності, але як наслідок національна спільнота позбавлялася власних ресурсів розвитку. Хоча саме ефективна трансформація цивілізаційних особливостей у ресурси національного розвитку дозволила Японії, Малайзії, Сінгапуру, Південній Кореї здійснити справжній модернізаційний стрибок.

Виділяють два типи національно-державної ідентичності: «західний» і «незахідний». В основі «західного» типу лежать наступні характеристики: індивідуалізм, раціональність, приватна власність, правова свідомість. Спільнота, яка створена на зазначених засадах, може мати риси держави-нації, а може включати ряд держав-націй (прикладом є Європейський Союз). «Незахідний» тип ідентичності має наступні характеристики: примат групи, колективізм, домінування кланових і неформальних особистих відносин, традиційність [2, с.47]. Ці характеристики ідентичності можуть ефективно працювати на загальну мотивацію національного розвитку. Так, китайське суспільство розглядається як велика родина, а японське як єдина корпорація.

У останні десятиліття «незахідна» ідентичність продемонструвала високу здатність досягнення економічного успіху. Можна говорити про особливий тип ідентичності Сходу, що модернізується. Ця ідентичність характеризується поєднанням традицій і універсалізму, зростанням раціоналізму, засвоєнням ринкових і демократичних інститутів. Таким чином, відбувається зближення «західного» та «незахідного» типу ідентичності. Однак повне злиття цих моделей і утвердження глобальної моделі колективної ідентичності є неможливим. Але масовий доступ до інформаційних технологій сприятиме поширенню гібридних ідентичностей.

З набуттям незалежності Україна зіткнулася із проблемою вибору стратегічного партнерства та цивілізаційного самовизначення. Різноміспрямовані зовнішньополітичні імпульси сприяють дезінтеграції країни і заважають становленню єдиного економічного, соціально-політичного і культурно-інформаційного простору. Паралельно у країні посилюється усвідомлення локальної «особливості», утверджуються власні регіональні ідентифікаційні моделі у протиставлення загальнодержавним.

Сучасний стан України – і її еліти, і суспільства – характеризується невизначеністю самоідентифікації. Відповідно до соціологічних опитувань у масовій свідомості українців присутні уявлення про українську «європейську» ідентичність, українську «пострадянську» ідентичність та регіональну ідентичність (галичани, кримчани, мешканці Донбасу) [6]. Культурні уподобання сучасного українця здебільшого визначаються елементами «західного» типу (індивідуалізм, моделі цілерациональної поведінки, мотивація досягнення успіху), але поведінці людей у публічній сфері притаманні риси «незахідного» типу: прагнення налагодити кланові і особисті неформальні зв'язки, низький рівень правової свідомості, патерналістські орієнтації.

Необхідними є енергійні та ефективні заходи з розвитку національнодержавницької ідентичності громадян України, без яких криза ідентичності поставить під сумнів єдність суспільства, і як наслідок, держави. Державна політика з конструювання ідентичності потребує виваженого поєднання етнічного, регіонального і державного компонентів ідентичності, формування у громадян України почуття належності до єдиної спільноти і держави. Необхідною складовою є і громадянська ідентичність, що полягає в усвідомленні себе громадянином, який здатний впливати на події, що відбуваються у державі [3, с.142].

У сучасній Європі відбувається інтернаціоналізація економік і розмивання міждержавних кордонів, що супроводжується мобілізацією периферії проти національних центрів[4,с. 127], меншини досягли культурної автономії у межах своїх територій. Ці процеси сформували умови для посилення регіональної і етнічної ідентичності.

У Європі виділяють чотири типи держав за типом поширеної національно-державної ідентичності: 1) формується переважно територіальний простір, громадяни ототожнюють себе із державою (Норвегія, Ісландія, Португалія, Австрія, Данія); 2) формується переважно територіальний простір, але з ознаками периферійної ідентичності, у державі є окремі райони, у яких регіональна ідентичність конкурує із загальногромадянською (Німеччина, Фінляндія, Італія, Франція); 3) формується переважно простір належності, але із ознаками територіального простору, регіональна і етнічна ідентичність конкурують на рівних із загальногромадянською (Великобританія, Бельгія); 4) формується переважно «простір належності», частина громадян за етнічним походженням ототожнюють себе з зовнішніми по відношенню до своєї держави територіям, але загальногромадянська ідентичність також присутня, фактично формується багатоскладова модель ідентичності (Румунія, Угорщина). Україна на сучасному етапі демонструє поєднання рис третього та четвертого типу.

Активізація глобалізаційних процесів у світі вимагає особливо пильної уваги до проблеми завершення націєтворення та формування спільної ідентичності громадян України. Україна є складним випадком, де вирішення питання «хто я» має кілька варіантів відповіді: українець (як представник держави чи національності), мешканець одного із регіонів, що історично склалися в Україні, або європеєць. Фактично для України, як і для інших східно-європейських держав пострадянського типу інтеграція у Європу є варіантом вирішення проблеми ідентичності. Але в якості висновків маємо зазначити, що це має бути ідентичність багатоскладова: європейська, національно-державна, регіональна/етнічна. Здатність всіх цих ідентичностей співіснувати неконфліктно, паралельно, збагачуючи одна одну прямо залежить від ефективності державної політики конструювання ідентичності. Конкретні етапи та інструменти цієї політики мають стати предметом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Малинова О. Ю. Официальная символическая политика и конструирование макрополитической идентичности в постсоветской России / О. Малинова // Полис. - 2010. - № 2. – С.32-43.
2. Семененко И.С., Лапкин В.В., Пантин В.И. Идентичность в системе координат мирового развития / И. Семененко // Полис. - 2010. - № 3. – С.40-59.
3. Перегудов С.П. Национально-государственная идентичность и проблемы консолидации Российского государства / С. Перегудов // Полис.-2011. – №3. – 141-163.
4. Вайнштейн Г.И. Европейская идентичность: желаемое и реальное / Г. Вайнштейн // Полис. – 2009. - №4. – С. 123-134.
5. Семененко И.С. Политическая идентичность // Политическая идентичность и политика идентичности в 2 т. Т. 1: Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий / отв. ред. И.С. Семененко. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. — 208 с., С. 71-76.
6. Воропаева Т.С. Дослідження національної та європейської ідентичності громадян України: інтегративний підхід [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/philosophy-and-philology>
7. Нагорна Л.П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. – К., ПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 с.
8. Мала енциклопедія етнодержавознавства // Відп. ред., кер.авт. колективу Ю.І.Римаренко. - К., Генеза, Довіра, 1996. - 942 с.